

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 8, Sayı: 3 Eylül 2025

Volume: 8, Issue: 3 September 2025

DOI Number: 10.58659/estad.1758399

Araştırma Makalesi
Research Paper

Geliş Tarihi
Date of Submission
04/08/2025

Kabul Tarihi
Date of Acceptance
10/09/2025

Yayın Tarihi
Date of Publication
30/09/2025

15. YÜZYIL DİVANLARINDA BİR DEĞER OLARAK “ADALET”

“Justice” As A Value In 15th-Century Diwans

Elif DEMİR (Sorumlu Yazar)

Öğretim Görevlisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü,
elif.demir@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9085-7216>

Halil İbrahim HAKSEVER

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı ABD.,
h.haksever@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7801-3667>

Değerlendirme/Evaluation: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Two external referees-Double Blind Referee System.

Etik Beyan/Ethical Declaration: Çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyulduğu beyan olunur./ It is declared that all processes of the study are in accordance with research and publication ethics, ethical rules and scientific citation principles are complied with.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Scanning: Kontrol edildi-İntihal.net/Checked-İntihal.net.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Yoktur/It does not exist.

Lisans ve Telif Hakkı/Licence and Copyright: Yazar, dergimizde yayınlanan makalelerin telif hakkına sahip olup çalışmaları [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altındadır./The author owns the copyright of the articles published in our journal and his works are under [CC BY-NC 4.0](#) licence.

Atıf Bilgisi/Citation: Demir, Elif & Haksever, H. İbrahim (2025). “15. Yüzyıl Divanlarında Bir Değer Olarak “Adalet”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8, (3), (Eylül 2025), s. 492-519, doi: 10.58659/estad.1758399

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]
Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3 Eylül/September 2025 s. 492-519

ÖZET

Değer, bireylerin düşünce dünyalarını, tutumlarını ve davranış biçimlerini şekillendirdiği gibi toplumların sosyal ilişkilerini, kültürel dokularını, norm ve kurallarını, ortak hayat anlayışlarını da belirleyen temel bir ölçüttür. Toplumsal düzenin sürekliliği, bireyler arası ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesi ve ortak bir kimlik bilincinin inşası büyük ölçüde paylaşılan değerler etrafında gelişir ve anlam kazanır. Bu doğrultuda edebî metinler, bireylere doğruluk, adalet, saygı, hoşgörü, merhamet ve sadakat gibi temel değerleri aktarma, içselleştirme ve onları kuşaktan kuşağa taşıma işlevi görerek hem bireysel hem de toplumsal düzlemde önemli bir rol üstlenir. Osmanlı toplumunun zihniyet dünyasını, sosyal yapısını ve ahlâkî ilkelerini yansıtan en önemli kaynaklardan biri olan divanlar da söz konusu değerlerin sanatlı anlatım yollarıyla inşa edildiği ve iletildiği bir mecra olarak dikkat çeker. Bu eserler incelendiğinde, dönemin değer anlayışının kimi zaman açık ve doğrudan ifadelerle kimi zaman ise güçlü semboller, ince hayaller ve derin mecazlar aracılığıyla dile getirildiği görülmektedir. Bu anlayıştan hareketle bu çalışmada, 15. yüzyıl divanlarında adaletin hem siyasal iktidarın meşruiyetini temin eden hem de toplumsal düzenin, huzurun ve barışın teminatı olan bir değer olarak hangi imgeler ve anlam katmanları ile işlendiği üzerinde durulmuştur. Böylece, adaletin estetik formlarla harmanlanarak şiirde nasıl temsil edildiğinin ortaya konulmasının, şiirsel anlatımla değer aktarımı arasındaki ilişkinin de görünür hâle gelmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değer, Adalet, Edebî Metinler, Divan Şiiri, 15. Yüzyıl.

ABSTRACT

A value constitutes a foundational principle influencing individuals' perspectives, dispositions, and actions, while also shaping the social interactions, cultural structures, normative systems, and collective views of societies. The maintenance of social order, the proper functioning of interpersonal relations, and the development of a unified sense of identity are formed and interpreted through common values. In this context, literary works serve a significant function both personally and societally by transmitting, inspiring, and preserving core values, such as truth, justice, respect, tolerance, compassion, and loyalty, across generations. Divans, as a principal source that encapsulates the intellectual framework, societal organization, and ethical foundations of the Ottoman era, also operates as a vehicle through which these values are articulated and disseminated via artistic and rhetorical expression. Upon examination of these texts, it becomes evident that the values of the era are conveyed at times through explicit and unequivocal declarations, and at other times through potent symbolism, nuanced allegories, and intricate metaphorical language. Based on this premise, the present study centres on the representation of justice in 15th-century divans as a value that not only legitimizes sovereign authority but also functions as a safeguard for social order, public tranquillity, and societal cohesion,

analysing the representational tools and semantic layers through which this notion is expressed. Accordingly, it is expected that elucidating the representation of justice within poetic discourse, through a synthesis of aesthetic techniques, will facilitate a clearer understanding of the link between poetic articulation and the conveyance of societal values.

Keywords: Value, Justice, Literary Texts, Divan Poetry, 15th-Century.

GİRİŞ

Son birkaç asırdır dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler, insan hayatının her alanına nüfuz ederek yeni imkânlar ve aynı zamanda yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu değişim süreci, yalnızca ekonomik ve sosyal alanlarla sınırlı kalmamış, toplumların değerler sistemini, ahlâkî ölçütlerini ve kültürel önceliklerini de doğrudan etki altına almıştır. Geleneksel değerlerin sorgulanması, yeniden yorumlanması ve hatta dönüşmesi, modern toplumların karşı karşıya kaldığı en önemli meselelerden biri hâline gelmiştir. Bu anlamda değerler, bireylerin davranışlarını yönlendiren ilkeler olmanın ötesinde, toplumsal düzeni koruyan ve kültürel sürekliliği güvence altına alan temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değer, “Geçmişten günümüze aktarılmış, bugünden de gelecek nesillere aktarılacak tecrübelerle ispatlanmış, toplumlar için vazgeçilmez davranış ve kazanımlar”dır (Ulusoy, 2021: 66). İnsanların neyin doğru, neyin yanlış; neyin arzu edilen, neyin aşağı görülen davranış olduğu hususundaki inançlarını değerler ortaya koyar. (Marshall, 1999:133-134). Betimsel açıdan, kişiye veya gruba yarar sağlayan, onlar için arzu edilen ya da beğenilen her şeyin “değer” niteliği taşıdığı ileri sürülebilir (Fichter, 2019:166). Eğer değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğunu belirten ifade olarak tanımlanırsa; o hâlde değer, bu arzu edilebilirlik ya da edilemezlik konusundaki inançtır (Güngör, 1998: 27).

Toplumsal aktörler, statülerine uygun biçimde rollerini yerine getirirken olayları, olguları, tutum ve davranışları anlamlandırmada değerlerin yön vericiliğine ihtiyaç duyarlar. Bu çerçevede insanların, çeşitli grupların, toplumların ve devletlerin davranış modellerini, siyasî görüşlerini, ilişki biçimlerini ve yaşam anlayışlarını da değerler belirler (Ejder, 2010:28). Buna göre insanların bir arada yaşadığı her ortamda değerler bulunur; toplum, değerlerle birlikte var olur. Değerlerden arındırılmış bir toplumsal hayat düşünülemez (Hökelekli, 2010:5).

Türk eğitim ve kültür tarihinde değerler eğitimi, her ne kadar çağdaş bir kavram ve uygulama olarak görülse de karakter eğitimi; yüzyıllardır efsaneler,

destanlar, masallar, hikâyeler, ninniler, şiirler ve çeşitli kurumlar aracılığıyla varlığını sürdüröğelmiştir. Tarihî süreç boyunca Türk milletinin düşünce sistemi, yaşam biçimi, inanç dünyası, yargı anlayışı, ahlâk ve töre yapısına ilişkin bütün değerler, bu edebî metinler ve kurumlar vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmıştır (Kahramanoğlu, 2019: 96). Divan şiiri geleneği içerisinde ortaya konan eserler de İran’dan Avusturya’ya, Mısır’dan Kırım’a, Yemen’den Libya’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti’nin egemenlik sahasında, yaygın olan kültürel değerlerin en önemli taşıyıcıları arasında yer almaktadır. Söz konusu eserler, genellikle Allah’a hamd ü senada bulunulan *hamdele* ve Hz. Peygamber’e salât ü selam sunulan *salvele* ifadeleriyle başlar ve bunlar çoğunlukla İslâmî bir bakış açısıyla hakka, hoşgörüyeye, tevazuya, âdâb-ı muaşerete, ilme, irfana, ahlâka ve edebe dayalı veya bunlarla bağlantılı olarak işlenir (Bayram, 2015: 439-440). Adalet kavramı da bu anlatı geleneğinde hem bireysel bir fazilet hem de toplumsal düzeni sağlayan ve ideal yönetim anlayışını besleyen temel bir değer olarak öne çıkmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 15. yüzyıl Türkçe divanlarında adalet değerinin içerdiği anlam alanları, şairlerin adaleti nasıl kurguladıkları ve bu değer toplumsal düzen ve yönetim anlayışı ile hangi bağlamda ilişkilendirildiği ele alınmıştır.¹

1. Adalet Kavramı

Toplumsal düzenin kurucu değerlerinden biri olan adalet, Türkçe Sözlük’te “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe; hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk.” (TDK, 2025); Kubbealtı Lugatı’nda “Hak ve hukûka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkâniyet, adl; bir cemiyette kânun ve nizam yoluyla hakların karşılıklı olarak korunması ve dengeli tutulması; bir devlette hak ve hukûku

¹ Çalışmada, Adli, Adnî, Ahmed-i Dâî, Ahmed Paşa, Cemâlî, Cem Sultan, Çakerî, Hakîkî, Hamdullah Hamdî, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Kasîmî, Mihri Hatun, Mesîhî, Necâtî Bey, Şeyhî, Tacî-Zâde Cafer Çelebi, Uşşâkî ve Üsküplü İshak Çelebi olmak üzere toplam on dokuz şairin divanı, nitel içerik analizi yöntemi esas alınarak sistematik biçimde incelenmiştir. Elde edilen veriler, adalet kavramının 15. yüzyıl divan şiirindeki anlam katmanlarını, işlevsel kullanım biçimlerini ve dönemin sosyo-politik, dinî ve ahlâkî bağlamıyla ilişkisini ortaya koyacak şekilde tasnif edilmiştir. Bu süreçte beyitler yalnızca kelime düzeyinde değil, anlam örgüsü ve metin içi ilişkiler bakımından da değerlendirilmiş; klasik şerh geleneğinin filolojik çözümleme yöntemleri, modern içerik analizi ve tematik yorumlama teknikleriyle birleştirilerek çok yönlü bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Ele alınan konuya örnek teşkil eden beyitler metne yerleştirilirken öncelikle her beytin yanında ait olduğu şairin adı belirtilmiştir. Şair adlarından sonra gelen kısaltmalar, nazım şekillerini göstermektedir (G: gazel, K: kasîde, TRC: tercî-i bend, N: nazm, M: mesnevî, MR: murabba, MK: mukatta’at). Bazı divan çalışmalarında nazım şekilleri ayrı ayrı numaralandırılmadığından, ilgili şairlerin bütün nazım şekilleri ‘Ş’ (şiir) kısaltmasıyla ifade edilmiştir. Bu kısaltmalardan sonra gelen rakamlardan birincisi nazım şeklinin numarasını, ikincisi ise beyit numarasını ifade etmektedir.

uygulayan teşkilât.” (2025); Ötüken Türkçe Sözlük’te “İnsanlar arasında hakkı koruyup eziyet ve zulüm olgularını kaldırma işi; dad; denkserlik; hakkaniyet; haksızlık eden suçluyu cezalandırmak ve hakkı gasp edilen mağdura hakkını iade etme örgütü; devletin yargılama yetkisi ve gücü; hakka saygıyı esas alan ahlak ilkesi; doğru ve dürüst olmak, insaflı davranmak, vicdanlı olmak, herkese hakkını vermek erdemliliği; yönetimi ve gözetimi altındakilere karşı adil, insaflı ve merhametli davranma.” (Çağbayır, 2007: 108-09); şeklinde tanımlanırken Felsefe Sözlüğü’nde “Bir kimsenin haklarıyla başkalarının (toplumun, halkın, hükümetin ya da bireylerin) hakları arasında uyum bulunması hali, hak ve hukuka uygun olma durumu, devletin farklı, hatta karşıt çıkarları olan insanlar arasında hakka uygun bir denge oluşturması durumu.” (Cevizci, 2005: 13) olarak ifade edilmektedir. İslam Ansiklopedisi’nde ise adalet, “Ferdî ve içtimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem.” (Çağrı, 1988: 341) biçiminde açıklanmıştır. Bu değerlendirmeler, adaletin bireysel hakların korunmasından devletin meşruiyetine kadar geniş bir yelpazede düzenleyici bir rol üstlendiğini, bu yönüyle hem ahlâk hem de hukuk literatüründe merkezi bir kavram olarak ele alındığını göstermektedir.

Eski Türklerde adalet anlayışı, yöneticilerin halk arasında eşitlik ve hakkaniyeti gözetmesi, bireyleri birbirine düşman etmeden toplumsal birliği sağlaması, ihtiyaç sahiplerine koruyucu bir yaklaşımla temel yaşam gereksinimlerini sunması ve zalim topluluklara karşı etkin bir mücadele yürütmesi ilkelerine dayanmaktadır. Nitekim bu anlayış, Orhon Yazıtları’nda açık bir biçimde ifade edilmektedir: “*Kardeşim Kül Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirilerine düşman) etmedim. Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabı halklarına doğru, güneyde (de) Çin’e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim... savaştım. Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, ilâhi lûtfum olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım.*” (Tekin, 2014: 31-33). Kutadgu Bilig’de de adaletin siyasal iktidarın temel dayanağı olduğu vurgulanarak hükümdara öfkeden ve hevesten uzak durması, iyileri yüceltip kötülere fırsat vermemesi ve en önemlisi âdil yasalar koyması öğütlenmiş; adaletli yasaların devlete kut ve istikrar kazandıracağı, hükümdarın adını yaşatacağı, zulme kapı aralayan kötü yasaların ise iktidarı zayıflatıp yöneticiyi kötü bir adla anılır kılacağı ifade edilmiştir (Arat, 2006: 323).

Adalet, şüphesiz İslâm dininin insan ilişkileri bakımından en çok önem atfettiği ahlâkî erdemlerden biridir. Kur’ân-ı Kerîm, adaletli olmayı ve adaletle şahitlik yapmayı emretmekte (Mâide, 5/8)²; insanlar arasında hüküm verileceği zaman ise bunun mutlaka adaletle yapılması gerektiğini bildirmektedir (Nisâ, 4/58)³. Bu hükümler doğrultusunda teşekkül eden İslâm hukuku uygulamasında ise adalet düşüncesi, hükümdarın hem Allah’a hem de tebaasına karşı sorumlu olduğu görevleri kapsar. Dinî esaslara dayalı Osmanlı hukuk anlayışında da bu sorumluluklara özellikle dikkat edilmiş ve padişahın zulme yol açmaması, devlet görevi yürüten kimseler de dahil olmak üzere zulmedenleri cezalandırması ve her durumda zulmü ortadan kaldırması gerektiği açıkça belirtilmiştir (Güriz, 2004: 27). Düşünürler, şairler ve yazarlar da ideal bir hükümdarın yahut ideal bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlar ve bu amaçla siyasetnâme türünde eserler kaleme alarak yöneticilere adaletli davranmanın önemini sıkça hatırlatmışlardır. Bu yaklaşım yalnızca siyasetnâmelerle sınırlı kalmamış, klasik Türk şiiri de başta Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîfler olmak üzere beslendiği dinî kaynakları referans alarak adalet düşüncesine derinlik ve anlam kazandırmıştır (Koçin, 2006: 15).

Divan edebiyatında âdil bir hükümdarın adaletinin insanlar, hayvanlar ve tüm canlılar arasında yaygınlaştırmasının geleneği, adalet kavramının insan ruhu ve varoluşu açısından ne denli önemli bir değer olduğunu ortaya koymaktadır (Kut, 2008: 203). Dinî boyutuyla birçok Kur’ân ayetinde vurgulanan adâlet kavramı, divan şairleri tarafından da aynı derecede önemsenmiştir. İlâhî adâlete mutlak surette inanan söz ustaları, bu şaşmaz adaletle her zaman güvenmiş ve onun koruyuculuğuna sığınmışlardır. Ayrıca İslâmiyet’i temelde bir “adalet dini” olarak telakki eden bu şairler, Hz. Peygamber’in ve özellikle Hz. Ömer’in adalet anlayışını ideal birer örnek olarak benimsemiş; dönemin hükümdarlarını ise yeryüzünde ilâhî adaletin temsilcisi ve uygulayıcısı olarak görmüşlerdir (Çınar, 2001: 330).

2. 15. Yüzyıl Divanlarında Adalet

2.1. Adaletin Dinî Boyutu

Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerdeki adalet vurgusu, divan şiirinin en önemli ilham kaynaklarından biri olarak 15. yüzyıl şairlerinin dizelerinde de güçlü biçimde kendini göstermektedir. Nitekim Şeyhî (ö. 1429 sonrası) , aşağıda yer

² “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

³ “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”

alan beyitlerinde bir hükümdarın sadece bir an bile adaletle hükmetmesini, bir yıl süren ibadetle eş değer gördüğünü ve Hz. Mûsâ'nın ise çobanlık görevi sırasında gösterdiği adalet sayesinde peygamberlik makamına eriştiğini dile getirerek adaletin inanç dünyasındaki üstün kıymetine dikkat çekmektedir.

Çü bir dem 'adl kıla şâh-ı 'âdil
Olur yıllık 'ibâdâta mukâbil

(Şeyhî, M 1/37)

Çü dâd eyledi çobanlıkda Mûsâ
Nübüvvet viridi ana Rabb-i Mevlâ

(Şeyhî, M 1/49)

Şeyhî, "Allah, Muhammed'in yüce ismi ve onun adaleti ile Muhammed dinini ne güzel süsleyip düzenledi." şeklinde özetlenebilecek beytinde ise adaleti doğrudan Hz. Peygamber'in ahlâkî vasfını tamamlayan bir değer ve İslam dinine estetik bütünlük kazandıran bir ziynet unsuru olarak ele almaktadır. Bu anlayış, adaletin İslam inancının mânevî dokusunu şekillendiren en önemli ahlâkî dayanaklardan biri olarak değerlendirildiğini gösterir. Beyitte, Hz. Peygamber'in ismi ile adaletin, dinin iç derinliğini ve dış güzelliğini bir arada ayakta tutan iki ana sütun şeklinde sunulması dikkat çekicidir.

Nâm-ı Muhammedî ile 'adl-i Muhammedî

Dîn-i Muhammed'i ne müzeyyen düzetti Hak (Şeyhî, TCB 2/4-6)

Hamdullah Hamdî (ö. 1503), bir beytinde Hz. Peygamber'in adaletinden ve tesis ettiği hukukî esaslardan yoksun bırakılan bir dünyanın kaçınılmaz olarak fitneye ve fesada sürükleneceğini dile getirirken Şeyhî O'nun adaletinin yeryüzünde zulmü sona erdiren en önemli unsur olduğunu ifade etmiştir. Her iki şair de Allah Resûlü'nün kusursuz adaletini merkeze alan beyitleri ile, Hz. Peygamber'i her yönüyle rehber edinen Müslüman Türk toplumunda adalet bilincinin kökleşmesine ve kalıcı bir zihniyet inşasına katkıda bulunmuştur. Zîrâ Resûl-i Ekrem'in adalet telakkisini sevmek, içselleştirmek ve bunu gündelik hayata tatbik etmek, inanan bireyin mânevî dünyasını hem derinleştirmekte hem de anlamlı ve sarsılmaz bir değer zemini üzerinde güçlendirmektedir.

Ger 'adl ü şer'ün olmasa dil-ber saçı gibi

Ser tâ-kadem tolardı cihân fitne vü şagab

(Hamdullah Hamdî, Ş

9/9)

'Adl-i Muhammed irdi tabî'at hakîmine

Gidüp zulüm sitâreleri çarh ider hüküm

(Şeyhî, K 10/5)

Mihri Hatun (ö. 1514-1515), "Nasıl ki din evin ilim nurlarıyla aydınlanırsa dünya evi de adaletle bayındır olur." anlamındaki beytinde, dinî düzenin ve dünyevî nizamın temel iki unsur (ilim, adalet) üzerine kurulu olduğunu ifade

etmiştir. İlk mısırada, dinin ancak ilmin ışığıyla aydınlanacağı belirtilerek bilgiye dayanmayan bir din anlayışının eksik ve karanlık kalacağına işaret edilir. İkinci mısırada ise dünya düzeninin adaletle mamûr olacağı vurgulanmakta, adaletin, toplumsal barışın, düzenin ve refahın vazgeçilmez dayanağı olduğu ortaya konulmaktadır. Böylece beyit, ilmi ve adaleti hem dinî hem de dünyevî alanın vazgeçilmez unsurları olarak birlikte ele almakta ve bu iki değeri bir bütünün tamamlayıcı parçaları şeklinde konumlandırmaktadır. Bu bakış açısı, klasik düşünce geleneğinde dinin marifetle (ilimle) kemâle ereceği ve dünyanın da adaletle nizam bulacağı yönündeki kadim anlayışı yansıtmaktadır.

Din evin nice ki rûşen ide envâr-ı ‘ilm
Nice kim beyt-i cihân ‘adl ile ola ma‘mûr (Mihri Hatun, K 20/25)

İslâm inancında Hz. Peygamber’in Mi‘rac gecesi ulaştığı en yüksek mânevî makam Sidretü’l-Müntehâ olarak kabul edilir. Sidretü’l-Müntehâ’nın bu isimle anılmasına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Cennetin en uç noktasında yer alması, aşağıdan yükselen bilgilerin ve yukarıdan inen emirlerin burada neticelenmesi, ayrıca yaratılmışlara mahsus bütün bilgilerin de burada son bulması ve ötesinin artık yalnızca Allah’a ait bir gayb âlemi olması gibi görüşler bunlar arasındadır (Uludağ, 2009: 151). Nitekim Cemâlî (ö. 1512), aşağıda yer alan beytinde adeleti, insanı Sidretü’l-Müntehâ gibi ilâhî sırların eşğine kadar yükselten bir fazilet olarak tasavvur etmektedir. Böylece adalet, beyitte Sidretü’l-Müntehâ remzi aracılığıyla dünyevî ve uhrevî boyutlarıyla bütünleşmiş bir değer olarak sunulmuştur.

Müntehâdur kadr-i kâfi kim irelden sidreye
‘Ayn-ı ‘adli rifâti râyile ra’nâ gösterür (Cemâlî, K 20/41)

2.2. Adaletin Bireysel Boyutu

Adalet, bir toplumda herkesin taşıması gereken ortak bir ahlâkî yükümlülüktür. Zirâ bireyin vicdanında şekillenen adalet duygusu, toplum düzeninin sağlanmasında ve korunmasında belirleyici bir rol üstlenir. İslam düşüncesinde Allah’ın adalet sıfatına dayanan bu tasavvur, yöneticiden sıradan vatandaşa kadar her bireyin zulümden kaçınmasını ve hakkaniyeti gözetmesini gerekli kılar. Necâti Bey (ö. 1509), aşağıda yer alan beytinde bu anlayışı özetleyerek adaletin ve insafın her insanın taşıması gereken bir değer olduğunu ifade eder. Şair bu hakikati hükümdarın cömertliği ile şairin sözü kadar tabii bir davranış olarak idealize eder.

Yaraşır her kişiye adl u insâf
Nitekim şâha himmet şâire lâf (Necâti Bey, N 1/13)

Ahmed-i Dâ î (ö. 1421 sonrası), “*Aynası zulme bulaşan herhangi bir gönlün kirini ve pasını adaletin gidereceğini*” söylediği beytinde zulmün bireyin iç dünyasında bıraktığı tahribatı “paslanmış ayna” metaforuyla anlatır. Adalet ise bu pası gidererek gönlü eski parlaklığına kavuşturan arındırıcı bir unsur olarak tasvir edilir. Böylece adalet, şairin düşünce dünyasında bireysel vicdanı ve gönül âlemini temizleyen bir fazilet olarak sunulmaktadır. Bu anlayış, divan şiirinde zahîrî (dış) düzen ile bâtînî (iç) safiyet arasında kurulan derin irtibatı da örnekler niteliktedir.

Kankı gönül kim âyinesi tundu zulm ile

‘Adl ile ol giderdi bugün jeng ü pâsını

(Ahmed-i Dâ î, Ş 4/9)

2.3. Adaletin Meşruiyet Boyutu

Klasik İslâm siyaset düşüncesinde hükümdarın şahsında toplanması gereken faziletler, divan şairleri tarafından sıkça şiirlere konu edilmiştir. Bu hususta Şeyhî, ideal hükümdarlığın cömertlik, cesaret, adalet ve din olmak üzere dört öncü değer üzerine inşa edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Şair, bu düşüncesiyle iktidarın ancak ahlâkî faziletlerle sürdürülebileceğini vurgulayarak dönemin ideal yönetim anlayışına ışık tutmaktadır. Şeyhî, “*Kim bu harap olmuş yapıları adaletle bayındır hâle getirirse o kişi dünya mülküne hükümdar olur ve gizli hazinelere erişir.*” anlamını taşıyan beytinde ise adaleti doğrudan hem dünyada iktidar sahibi olmanın hem de maddî ve manevî zenginliğe ulaşmanın anahtarı olarak sunmaktadır. Beyitte geçen “vîrâneler” ifadesi, adaletsizlik sonucu harap hâle gelmiş toplumsal düzeni, bozulmuş kamu yapısını ve yozlaşmış idarî sistemi sembolize etmektedir. Bu çöküşü onarır yeniden ihya edebilecek yegâne unsur ise şaire göre adalettir.

Ki sultânlıkda bu dörd iş güzîndür

Sehâvet pes şecâ’at ‘adl ü dîndür

(Şeyhî, M 1/26)

Şâh olur mülk-i cihâna bulur ol genc-i nihân

Her ki ma’mûr ide ‘adl ile bu vîrâneleri

(Şeyhî, G 197/5)

Ahmed-i Dâî, aşağıda yer alan mısralarda adaletle hükmeden devletlerin, Allah’ın yardımı sayesinde askerî ve siyasî başarılar elde edeceğini vurgulamaktadır. Şair, “leşker-i mansûr” (Allah’ın zaferle desteklediği ordu) ve “te’yîd-i Hudâ” (ilâhî tasdik ve yardım) gibi kavramlar üzerinden siyasal kudretin temel kaynağını doğrudan ilâhî iradeye dayandırmaktadır. Ancak şaire göre bu mânevî desteğin sürekliliğini temin eden merkezî değer ise adalettir. Dâî’nin anlayışına göre bir devletin istikrarı, ordusunun

muvaaffakiyeti ve ilâhî nusretin devamlılığı, yönetimin adalet eksenli bir anlayışla hareket etmesine bağlıdır.

Kankı yana kim ‘azm ide bu leşker-i mansûr
Nusret ana yoldaş
Çün ‘adl iledür devletinün nâm u nişânı
Te’yîd-i hudâdan (Ahmed-i Dâî, Ş 3/24)

Dâî, bir beytinde ise İslâm siyaset düşüncesinde sıkça kullanılan “zıllu’lâh fi’l-arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) anlayışına atıfla hükümdarın Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi sayıldığını ifade etmiştir. Şaire göre bu temsil yetkisi de ancak hükümdarın adaletle hareket etmesiyle mümkün hâle gelecektir. Bu durumda adalet, ilâhî tasdik ve siyasal meşruiyetin ön şartı olarak görülmekte ve dünyevî iktidarın uhrevî kaynağa bağlanmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Çünkü zıllu’lâhî fi’l-arz oldu zâtı ‘adl ile
Hak ana tefvîz idüptür hükm ile fermân bugün (Ahmed-i Dâî, Ş 5/1-4)

Necâtî Bey, yöneticilerin adalet ve hakkaniyet ilkelerine riayet etmedikleri takdirde toplumsal düzenin ve huzurun sürdürülebilirliğinin mümkün olmayacağına işaret eder. Zîrâ beylerin adaletle hükmetmediği bir düzende zulüm ve keyfilik hüküm sürer. Bu durum da kaçınılmaz olarak tüm cihanı endişe, tedirginlik ve huzursuzluk ortamına sürükler.

Ki beyler etmeyeydi adl u dâdı
Cihânın olmaz idi dal u dadı (Necâtî Bey, N 1/2)

Uşşâkî (ö. 1451 sonrası), “Ey kılıç ve kalem sahibi sultan! Adalet sancağını göğe dikerek yeryüzünde ne zulüm bıraktın ne de fitne, hepsi yerin dibine geçti.” anlamına gelen beytinde, adaletin siyasal otoriteyle birleştiğinde nasıl bir toplumsal ve ahlâkî dönüşüm gerçekleştirdiğini açıkça ortaya koymuştur. Şairin adaleti “göğe dikilmiş bir sancak” olarak tasvir etmesi, bu kavrama gökler kadar yüce ve aynı zamanda ilâhî bir değer atfettiğini göstermektedir. Bu niteleme, adaletin beyitte hem yönetim ilkelerini ve askerî gücü temsil eden bir unsur hem de ilâhî iradeyle uyumlu bir cihan düzeninin vazgeçilmez unsuru olarak iç içe değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

V’ey sâhib-i seyf [ü] kalem gökde diküp ‘adlün ‘alem
‘Âlemde koymadı zulem girdi yire zulm [ü] fiten (Uşşâkî, K 9/34)

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538-1539), aşağıda yer alan beytinde hükümdarın adaletle kâim olması sayesinde yeryüzünde ferâğ (huzur) hâsıl olduğunu, onun tahta çıkışının ise zamana doğrudan doğruya sürûr (sevinç) bahşettiğini ifade etmiştir. Beyitte yer alan “kıyâm” kavramı, namazdaki kullanımıyla

benzer biçimde, hükümdarın adaletle hükmederken doğruluk ve istikamet üzere bir duruş sergilemesinin gerekliliğine işaret eder. Şair bu mecaz aracılığıyla adaletin ancak bu türden sarsılmaz bir duruşla gerçek anlamını bulabileceğini ve böyle bir duruşun topluma sahici bir huzur ve sevinç ortamı sunacağını vurgulamaktadır.

Kıyâm-ı ma‘deletünden gelür zemîne ferag

Cülûs-ı saltanatundur veren zamâna sürûr (Üsküplü İshak Çelebi, K 4/8)

Necâtî Bey, adaletin egemen olduğu bir iktidar dönemini, zulmün ve haksızlığın ortadan kalktığı, aydınlıkla kuşatılmış ideal bir çağ olarak tasvir etmektedir. Beyitte geçen “adlinin eyyâmı” (adaletin günleri) ifadesi, doğrudan doğruya yüceltilmiş bir siyasal zaman tasavvuruna işaret ederken “şem” (mum) ve “ziyâ” (ışık) gibi mecazlar ise adaletin karanlığı ortadan kaldıran hakikati görünür kılan bir nûr olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

Kalmadı zulm ü sitem adlinin eyyâmında

Karanılık mı kalır göstere çün şem‘ ziyâ (Necâtî Bey, K 3/24)

2.4. Adaletin Dönüştürücü Gücü

Necâtî Bey, aşağıdaki beyitte memdühunun adaleti sayesinde dünyanın ‘ruh-ı dilber’ (sevgilinin yanağı) gibi süs ve zarafetle bezenmiş bir görünüme kavuştuğunu dile getirir. Bu teşbih, adalete dayalı bir ahlâk düzeninin, dünyayı uyumun, inceliğin ve düzenin hâkim olduğu daha yaşanabilir bir hâle dönüştürdüğünü vurgulamaktadır.

Adl ile dünyâyı zeyn etti ruh-ı dilber gibi

Şehriyâr-ı kamkâr u pâdişâh-ı kâmbîn (Necâtî Bey, K. 22/31)

Ahmed-i Dâî de benzer şekilde, aşağıdaki beytinde adaletin diriltici ve dönüştürücü etkisini estetik bir zeminde ele alır ve bu esnada Hz. Yûsuf kıssasına yaptığı telmih ile beyte anlam derinliği kazandırır. Kıssada, Hz. Yûsuf’un duası sayesinde yaşanan Zelihâ’nın eski gençliğine kavuştuğu anlatılır (Öztürk, 2013: 552). Şair de bu anlatımı çağrıştıracak şekilde, beytin ilk mısrasında yaşlı ve yorgun olarak tasvir edilen dünyanın adalet sayesinde yeniden gençleştiğini ifade eder. Burada kullanılan “nev-cüvân” sıfatı, adaletin zamanla yıpranan toplumsal yapıyı tazeleme ve yeniden ihyâ etme kudretini simgeler. İkinci mısradan ise Hz. Yûsuf’un güzelliğiyle Zelihâ’yı cezbetmesi hatırlatılarak bu aşk metaforu üzerinden adaletin de tıpkı güzellik gibi gönülleri cezbeden, insanları etkileyen bir değer olduğuna işaret edilir.

Bugün ‘adlün bile dünyâ kariyken nev-cüvân oldu

Meger hüsn ile Yüsufdur ki ‘akd eyler Zelîhâya (Ahmed-i Dâî, Ş 21/18)

Dâî, bir başka beytinde ise hükümdarın adaleti sayesinde kırların ve çayırkların sıradan yeşillikler yerine nergislerle dolduğunu ifade eder. Buradaki nergis çiçeği, klasik şiir geleneğinde hem güzelliğin hem de basiretin sembolü olarak estetik bir ideali temsil eder. Bu yönüyle beyitte adalet, doğayı sanatkârane bir biçimde yeniden biçimlendiren bir ilke olarak yansıtılmıştır. Adaletin, yeşil alanları nergis gibi zarif, güzel ve anlam yüklü unsurlarla bezemesi, onun şiirde düzen kurucu bir değer olmasının yanı sıra sembolik anlamlar inşa eden bir unsur olarak da konumlandığını göstermektedir.

Hüsrevâ ‘adlün iledür kamu sahrâ vü çemen

Tâ ki sebze yirine toldı ser-â-ser nergis (Ahmed-i Dâî, Ş 10/9)

Necâtî Bey’in aşağıdaki beytinde “bahâr-ı ‘adl” terkihiyle adalet, doğaya canlılık, tazelik ve dirilik kazandıran bahar mevsimiyle özdeşleştirilir. Adalet baharının gelişiyi birlikte “rûy-ı âlem”, yani yeryüzünün çehresi, efsanevi bir cennet bahçesi olan “İrem gülzârı”na dönüşür. Bu dönüşüm, yalnızca fiziksel bir yenilenme sürecini değil, aynı zamanda idealleştirilmiş bir estetik düzleme geçişi de ima eder. Beyitte geçen “tâze vü ter” ifadesi ise, bu yeni hâlin hem duyularla algılanabilen canlılığını hem de şiirsel tahayyülle şekillenen güzelliğini birlikte vurgular.

Bahâr-ı adli ile rûy-ı âlem

İrem gülzârı gibi tâze vü ter (Necâtî Bey, K 12/15)

Tacî-zâde Cafer Çelebi (ö. 1515) ise adaletin hâkim olduğu bir dünyanın, ebedî bir cennet bahçesine benzediğini ifade eder. Beytin ikinci mısrasında ağır yükü ancak ağaçların taşıyacağını belirtmesi, adaletin hüküm sürdüğü bir düzende insanlar arasında zulüm, haksızlık ve yük paylaşımında dengesizlik gibi durumların ortadan kalktığını ima eder. Ağır yükün yalnızca ağaçlara ait olması ise adaletin egemen olduğu bu ideal dünyada insanların yük altında ezilmediğini, dolayısıyla toplumsal yapının adalet sayesinde dengeli ve huzurlu bir düzene kavuştuğunu gösterir.

Cihân ki ‘adlun ile bâg-ı hulddur anda

Kimesne bâr-ı girân cekmeye meger eşcâr (Tacî-Zâde Cafer Çelebi, K 28/63)

2.5. Adalet ile İlgili Yapılan Benzetmeler

Necâtî Bey aşağıda yer alan beyitte, adaleti “ebr-i ‘adâlet” (adalet bulutu) metaforuyla tasvir ederek onun rahmet ve ihsan taşıyıcı yönünü öne çıkarır. “Sakâ” mazmunu aracılığıyla ise adalet, doğaya ve topluma hayat veren, canlılık kazandıran bir kaynak olarak resmedilir. Bu çerçevede, eğer adalet

bulutu gökyüzünde mevcutsa ve suyu dağıtan bir sakâ hükmündeyse rüzgârın suyu dünya bahçesine ulaştırıp ulaştırmaması önemsiz hâle gelir. Bu ifadeyle şair, adaletin varlığının doğrudan bir refah ve hayat kaynağı olduğunu, onun mevcudiyetinin başka etkenlerin eksikliğini telafi edebilecek ölçüde kapsayıcı ve belirleyici bir kudret taşıdığını vurgular.

Ebr-i adâletin çü sakâdır ne gam eğer

Bostân-ı dehre vermez ise rüzgâr âb

(Necâtî Bey, K 7/11)

Necâtî, “Adalet suyunun ülkeye saçılmasıyla zulüm rüzgârından, hiç kimsenin gönlüne kederin tozu dahi konmadı.” anlamına gelen beytinden ise adaleti “su” sembolüyle tasvir ederek onun hayatiyet kazandıran, arındırıcı ve sükûnet tesis edici işlevine dikkat çeker.

Saçalı adli suyun mülke sitem yelinden

Konmadı hâtırına kimsenin gerd-i melâl

(Necâtî Bey, K 18/19)

Şair, bir başka beytinde ise “adlin bahârı” terkihiyle adaleti doğaya dirilik, canlılık ve tazelik kazandıran bahar mevsimiyle özdeşleştirirken; “bâd-ı subh” yani sabah meltemini de bu dirilişin ve devinimin taşıyıcısı olarak konumlandırır. Necâtî, bahçedeki servinin dahi, adaletin baharıyla esen sabah rüzgârının izni olmaksızın en küçük bir hareket sergileyemeyeceğini ifade ederek adaleti doğadaki ahenkli düzenin ön koşulu olarak tasavvur eder.

İcâzet vermese adlin bahârı bâd-ı subh ile

El oyunun oynamağa cânı yoktur serv-i bostânın (Necâtî Bey, K 15/23)

Ahmed-i Dâî'nin beytinde adalet, “bürd-i nesim” terkihiyle serinletici ve lâtif bir rüzgâr olarak tasavvur edilir; bu adalet rüzgârını topluma yayan unsur ise “sabâ” yani sabah meltemidir. Beytin ikinci mısrasında ise toplumun ruhsal durumu, “gonca gibi dil-teng” ifadesiyle sembolize edilmiştir. Gönlü daralmış, sıkıntı içinde olan bireyler, tıpkı bir tomurcuğun açılarak güle dönüşmesi gibi, adaletin esintisiyle neşeye kavuşurlar. Bu yönüyle adalet, hem maddî hem manevî düzlemde topluma içsel bir diriliş ve psikolojik bir rahatlama sağlayan bir değer olarak sunulmuştur. Gonca-gül metaforu ise adaletin estetik, simgesel ve duygusal etkisini görünür kılarak beyte şiirsel bir derinlik kazandırmıştır.

‘Adlünün Bürd-i Nesimin tâ ki neşr itdi sabâ

Gonce teg dil-teng olanlar gül gibi mesrûrdur (Ahmed-i Dâî, Ş 5; II/16)

Mesihî (ö. 1512), “Adaletin güneşten daha âşikârken ben ne diyeyim? O öyle açıktır ki onu beyân etmeye gerek yoktur.” anlamına gelen beytinde, adaleti herkesin doğrudan müşâhede edebileceği ölçüde somut ve gizlenmesi imkânsız bir hakikat olarak güneşe benzetir. Nasıl ki güneş bütün dünyayı aydınlatır ve

varlığı inkâr edilemez bir açıklıkla ortadadır, şair de memdûhunun (övgü konusu hükümdar veya devlet adamı) adaletini aynı ölçüde parlak, kuşatıcı ve tartışmaya mahal bırakmayacak bir kudret olarak tasavvur eder.

‘Adlün güneşden azher iken ben ne diyeyin
Sol kim ‘ıyân durur ana hâcet degül beyân (Mesîhî, K 2/40)

Ahmed Paşa (ö. 1496-1497) ise “Adaletin gölgesi hangi iklime ışık salsa o diyâr içinde güneş, zerreden daha değersiz görünür.” manalı beytinde hükümdarın adaletini hem dünyayı aydınlatan bir ışık hem de halkını koruyucu bir şemsiye gibi gölge sağlayan bir kudret olarak kurgular. Hangi ülkeye bu adalet ışığı ulaşırsa, o ülkenin halkı için güneşin kendisi bile önemsiz kalır, çünkü asıl aydınlığı ve yaşam kaynağını hükümdarın adaleti sağlamaktadır.

Kankı iklime ki pertev salsa ‘adlün sâyesi
Ol diyâr içre görünür zerreden kemter güneş (Ahmed Paşa, K 17/39)

Hakîkî (ö. 1488), memdûhunun adaletini “şemşîr” (kılıç) imgesiyle betimlemektedir. Bu adalet kılıcı, şimşek gibi parlayarak zulmün karanlığını ortadan kaldırır; böylece zulüm tamamen sona erer ve artık bayram sevinciyle birlikte anılamaz hâle gelir. Zulmün bayramla yan yana gelememesi, gerçek bayram sevincinin ancak adaletin tesisiyle mümkün olabileceğini ortaya koyar. Şairin bayramı yalnızca takvimsel bir zaman dilimi olarak değil, zulmün ortadan kalktığı, adaletin hâkim olduğu bir huzur ve esenlik ortamı olarak metaforlaştırması ise adaletin toplum için en büyük sevinç ve refah kaynağı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Çü berkvâr bugün saldı ‘adli şemşîrin
Kesildi zulm-ı zulem olmadı ber-â-ber-i ‘îd (Hakîkî, K 126/5)

Adnî (ö. 1474) ise adaleti “tîr-sıfat” ifadesiyle oka benzeterek onun hem süratle yayılan hem de isabetli sonuçlar doğuran bir etki gücüne sahip olduğuna işaret eder.

‘Adlün âvâzı zihî k’oldı revân tîr-sıfat
Dest-i meddün bükeli yâ bigi kadd-i fiteni (Adnî K 1/25)

Necâtî Bey, aşağıdaki beytinde methine değer bulduğu yöneticisinin adaletini yükseklerde süzülen ve kanatlarında himmet ile duâyı taşıyan bir saâdet kuşuna benzetir. Şair bu teşbih aracılığıyla saadetin ancak adaletin rehberliğinde, himmetle beslenen ve duâ ile desteklenen bir toplumsal düzlemde var olabileceği düşüncesini ortaya koyar.

Saâdet kuşudur bil adl ü dâdı
Duâ yükleridir himmet kanadı (Necâtî Bey, N 1/1)

Ahmed Paşa ise övgüye değer hükümdarının adaletini bir horoza, yeryüzünü ise bu adaletin bereket kaynağı hâline gelen bir tavuğa benzeterek son derece özgün mecazlara başvurur. Beyitte adalet horozunun kanat açıp ötmeye başlaması yeni bir günün doğuşunu ve karanlığın ortadan kalkışını simgelerken dünyanın bir tavuk gibi inci yumurtlaması ise adaletin varlığıyla birlikte toplumsal düzenin zenginlik ve değer üretme kapasitesine kavuştuğunu anlatır. Bir tavuğun inci yumurtlaması gibi doğa dışı bir olay, beyitte adaletin varlığıyla birlikte imkânsızın dahi mümkün kılındığı ideal bir düzenin sembolü olarak yer alır.

Güher togurdı ‘âlem mâkiyânı

Per ü bâl açalı ‘adlün horûsı

(Ahmed Paşa, MK 29/2)

Mesîhî, aşağıda yer alan beytinde adalet ve zulüm kavramlarını şifa ve hastalık mecazları üzerinden değerlendirir. Birinci mısradaki geçen “şerbet-i ‘adl” ifadesi, adaleti tatlı, ferahlatıcı ve şifa verici bir içecek olarak tasvir ederken; “tabîb-i dil ü cân” tamlaması ise bu şifayı hazırlayıp sunmakla yükümlü olan devlet yöneticisini, toplumun gönül ve ruh sağlığını koruyan bir hekim olarak betimler. Eğer bu tabip, adalet şerbetini hazırlar ve halka sunarsa “derd-i zulm” (zulüm hastalığı) toplumdan uzak tutulmuş olur. Böylelikle şair, zulmü toplumun manevî bünyesini tehdit eden bir illet, adaleti ise bu bünyeyi koruyan bir panzehir olarak tasavvur eder. Sonuç olarak Mesîhî, adaletli yönetimin zulmün ortadan kaldırılmasında ve toplumsal düzenin muhafazasında önemli bir şifa kaynağı olduğuna işaret eder.

Şerbet-i ‘adli düzerse o tabîb-i dil ü cân

Derd-i zulm olsa gerek halk-ı cihândan yine dūr (Mesîhî, K 20/4)

2.6. Adaletin Duaya Vesile Oluşu

Topluma emniyet ve sükûnet temin eden adaletli yöneticiler, halkın gönülden yükselen hayır dualarına mazhar olurlar. Necâtî Bey de aşağıdaki beytinde, adaletli bir hükümdarı dua mahiyetindeki sözlerle yâd eder. Şair, bu beyitte adaletle hareket eden bir hükümdarın yalnızca kendi çağında değil, geçmişten geleceğe tüm zamanlarda hayırla anılacağını ifade eder. Necâtî, bu yaklaşımıyla adaleti, bütün zamanlar boyunca geçerliliğini koruyan bir hayır ve dua vesilesi olarak tasavvur ederek ona kutsiyet atfetmektedir.

Hüsrevâ bir yol tutuptursun ki adl ü dâd ile

Hep seninledir duâ-yı evvelin ü âhirin

(Necâtî Bey, K 22/38)

Ahmed Paşa da benzer bir yaklaşımla aşağıdaki beyitlerinde hükümdarın adaletle hareket etmesi neticesinde yeryüzünde güvenliği ve huzuru tesis ettiğini; bu sayede de halkın hayır duasını kazanarak ebedî bir izzet ve şeref elde ettiğini ifade etmiştir.

Çün bisât-ı zemîn de ‘adlün elin
Bâsıtı’l-emni ve’l-emân buldun

(Ahmed Paşa, K 22/36)

Dü cihân ehlinün du‘âsı ile
Şeref ü ‘izz-i câvidân buldun

(Ahmed Paşa K 22/37)

Karamanlı Aynî ise hükümdara yönelik dua içerikli bir temennide bulunmuştur. Şair, hükümdarın adalet yurdunu imar etmesi, yani adaletle yönetip halkı huzura kavuşturması hâlinde, Allah’ın da onu cennetle şereflendirmesini niyaz eder.

Eger bu dâd evin ma’mûr idersen
İde Allâh yirün cennet bucağın

(Karamanlı Aynî K 37/14)

Tacî-zâde Cafer Çelebi ise adaletin toplumsal düzeni ve refahı temin edici işlevini vurgularken yöneticinin adaletle hareket etmesinin yanı sıra halkın da devletin bekâsı için dua etmesini doğrudan dinî bir sorumluluk olarak öne çıkarır. Böylelikle adalet, yalnızca yöneticiler eliyle hayata geçirilen bir ilke olmanın ötesinde, halkın duası ve desteği ile kurumsallaşan ve toplumsal meşruiyet kazanan bir değer konumuna yükseltilir.

Du‘â-yı devleti her ferde farz u vâcibdur
Ki ‘adli ile olupdur memâlik âbâdân

(Tacî-zâde Cafer Çelebi, Ş 26/99)

2.7. Adalet ile İlgili Örnek Şahsiyetler

Hız. Ömer, doğruluğu ve adalet anlayışı sayesinde toplumun genelinde derin bir takdir ve hayranlık uyandırmıştır. On yılı aşkın süren halifeliği boyunca adalet ilkesinden asla ödün vermeyen Hız. Ömer, bu yüksek adalet anlayışı sayesinde “Fârûk” (haklıyı haksızdan ayıran) ünvanına layık görülmüştür (Pala, 2004: 367). 15. yüzyılın düşünce ve edebiyat dünyasına yön veren isimleri de genellikle Hız. Ömer’i zulme hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen âdil kişiliğiyle yâd etmiş, adaletiyle öne çıkan hükümdarları da onunla mukayese ederek övgüyle yüceltmışlerdir. Böylelikle bu benzetmeler aracılığıyla ideal yöneticilerin adalet anlayışında Hız. Ömer’i örnek almaları gerektiği düşüncesi, şiir dilinde güçlü bir mesaj niteliği kazanmıştır.

Ey Muhammed-hilm ü Haydar-‘ilm ü ‘Ömer-ma‘delet

V’ey Hasan-hulk u Hüseyin-ahlâk u nûr-ı Girdgâr (Karamanlı Nizâmî, K 11/4)

Nâsır-ı şer‘-i nebîdür nâyib-i ‘adl-i ‘Ömer
Vâris-i ‘ilm-i ‘Alî durur mürüvvet kânıdur

(Kasîmî, K 1/29)

Birisi Fârûk-ı a‘zam zıll-ı Hak

Âfitâb-ı ‘adl ü dîn bedr-i dücâ	(Çâkerî, K 1/14)
Dutupdur tîg-ı ‘adlün zulme yir yok Cihân sahnındaki meydânı Fâruk	(Karamanlı Aynî, K 9/4)
‘Alî-sıfat çekeli zû’l-fikâr-ı insâfı Birikdi ‘adl-i ‘Ömer birle devlet ü dünyâ	(Cemâlî, K 8/30)
Bir cevri iderse nâz ile yüz vefâ kılur Çün lutf ile ‘alî durur ‘adl ile ‘ömer	(Ahmed-i Dâî, Ş 286/6)

Adaletiyle ün kazanarak tarihte “âdil” lakabıyla anılan en mühim şahsiyetlerden biri de MS 531-579 yılları arasında İran’da hüküm süren Nûşîrevân’dır (Pala, 2004: 362). Şairler, adaletle temayüz eden devlet erkânını zaman zaman Nûşîrevân ile karşılaştırmış, onun adalet çizgisinde yürüyen yöneticilerin dünyayı mamûr kıldığını özellikle vurgulamışlardır. Bazı beyitlerde ise yöneticilerin adalet anlayışının Nûşîrevân’ın adaletinden dahi üstün olduğu ileri sürülmüştür. Bu tür mukayeseler aracılığıyla Nûşîrevân’ın adalet anlayışı, hem tarihî bir referans noktası hem de ideal hükümdar tipinin simgesel temsili olarak yeniden anlam kazanmıştır.

Ol şeh kanı ki ‘adl ile nûşîrevân idi Âlem kamusı cism idi ol cisme cân idi	(Ahmed-i Dâî, Ş 24; II/14)
Nûş ola câm-ı Cem sana kim ‘akl u ‘adlüne Çün baht benden adını Nûşîrevân kodı	(Şeyhî, TCB 1; 6/7)
Âdil-i ‘âlemsin iy şeh nitekim Nûşîrevân ‘Adlün ile oldı âbâd işbu bahr u ber cihân	(Karamanlı Aynî, K 22/48)
‘Adli hikâyetin nice tahrîr idem k’anun Kem izi tozu efser-i nûşîrevân imiş	(Ahmed Paşa, K 24/14)

2.8. Adalet-Aşk İlişkisi

Divan şiirinde sevgili, çoğunlukla bir sultanın tutum ve davranışlarını andıran şekilde tasvir edilir. Lütuf ve iltifat hususunda dilediğinde cömert davranan sevgili, yine dilediğinde bütün ikramları esirger, hatta azap ve öldürücü cezalar tatbik eder. Sevgili, yalnız değildir, tıpkı bir hükümdarın sarayında olduğu gibi etrafı rakiplerle çevrilidir. Âşık ise bir saray mensubu gibi bu rakiplerle mücadele etmek ve onların entrikalarıyla başa çıkmak mecburiyetindedir. Bu yönüyle sevgilinin iradesi, klasik monarşilerdeki mutlak ve keyfî hükümdar iradesiyle benzerlik arz eder. Aşk makamında o da aynı şekilde naz konumunda bulunan, dilediğini icra eden ve tâbi olunması

gereken bir kudrettir (Tanpınar, 2007: 23). Bu anlayış, 15. yüzyılda divan tertip eden şairlerin kaleme aldığı pek çok beyitte açık biçimde tezahür etmiştir. Bu beyitlerde, hükümdar remziyle anılan sevgilinin kimi zaman gönül ülkesini zulüm olarak algılanan hicranla viraneye çevirdiği, kimi zaman ise adaletle hükmettiğinde harap olmuş gönülleri yeniden mamur kıldığı ifade edilmiştir.

Çünkü bu dil ilinün sultânısın ma‘şûkısın
‘Âşıka igen dahı zulm eyleme dâd eylegil (Karamanlı Aynî, G 307/7)

Çeşm-i mestün zulm ile mülk-i dili vîrân eder
‘Adlün ile yine âbâd eyle kurbân olduğum (Ahmed Paşa, G 210/2)

Gönül mülki olur zulm ile vîrân
Şehün ‘adlidür iden mülk[i] âbâd (Kasîmî, G 15/4)

Şeyhî’nin “*Sen, güzellik ve letâfetinle can mülkünü elinde tutan, aynı zamanda gönüller tahtında adaletle hüküm süren bir kişisin.*” anlamındaki beytinde sevgili, âşığın gönlünde adaletle hüküm süren bir hükümdar kudretiyle tasavvur edilmektedir. Bu ifade, sevgiliyi sıradan bir duygusal özne konumundan çıkararak adalet tevzî eden ve hükümrânlık yetkisiyle mücehhez bir figür hâline getirir.

Sensin ol hüsn ü letâfet birle cân mülkin dutan
Hem gönüller tahtı üzre ‘adl idüp dâd eyleyen (Şeyhî, G 144-6)

Necâtî Bey’in aşağıdaki beytinde sevgilinin boyu, düz, ince ve zarif yapısıyla elif harfine benzetilirken iki yandaki saç bukleleri ise elifin iki yanında yer alan dâl harflerine benzetilmiştir. Elif ve dâl harflerinin bu yan yana gelişi, adalet anlamına gelen “dâd” kelimesini çağrıştıran simgesel bir kompozisyon oluşturur. Şair, bu nazari teşbih aracılığıyla sevgilinin fizikî güzelliğini adalet kavramıyla iç içe sunar. Elif doğruluğu ve istikameti, dâl ise kıvrımı ve letâfeti temsil ederken bu iki harfin birlikteliğinden doğan “dâd” iması, hakikî güzelliğin ancak adaletle tamamlandığı düşüncesine zarif bir telmih niteliği taşır.

Kaddin elif durur iki yanında dâl-ı zülf
Lâyık budur ki âşıka senden erişe dâd (Necâtî Bey, G 50/4)

2.9. Adalet Uyarısı

Şairler adaleti yalnızca yüceltmekle kalmamış, aynı zamanda adaletten sapmanın doğurabileceği yıkıcı sonuçlara da dikkat çekmişlerdir. Nitekim Ahmed Paşa, adaletin yokluğunda nice devletlerin harap ve viran kaldığını hatırlatır. Şair, bu vurguyu hem dünyevî siyasal düzen hem de aşk mefhumu

bağlamında öne çıkarır. Zîrâ sevgili de güzelliğiyle bir cihan devleti kadar kudretli olsa da adaletle hükmetmediği sürece âşığın gönül sarayı zulümle harap olur.

Devletinde hüsnünün dâd eyle ey şâh-ı cihân
K'anca devlet-hâneler vîrân yatur bî-dâddan (Ahmed Paşa, G 239/6)

Çâkerî (ö. 1495 sonrası), aşağıdaki beyitte, adaletli bir hükümdarın zulme dayalı bir iktidarı asla kabul etmeyeceğini belirtir. Çünkü şaire göre, zulümle tesis edilen gücün ve saltanatın kalıcılığı yoktur, nihayetinde rûzgâr misali dağılmaya ve yok olmaya mahkûmdur.

Oturmaz taht-ı zulme şâh-ı 'âdil
Ki virür mülk ü tâcın bâda dirler (Çâkerî, G 15/3)

Adli (ö. 1512), bu dünyada adalet talebinde bulunanların sesine kulak asmayanların, kıyamet gününde ağlayıp feryat etmelerinin hiçbir fayda sağlamayacağını dile getirir. Şaire göre adaletin tecelli yeri dünyadır, çünkü mahşer günü zulmün telafisi artık mümkün değildir. Bu nedenle fırsat eldeyken kim olursa olsun hakkını aramak üzere kapıya gelenin sesine kulak vermek ve onu geri çevirmemek adaletin vazgeçilmez şartıdır.

Rûz-ı mahşer nâle vü zârundan olmaz fâyide
Eylemezsen bunda 'Adli dâd-hâhı istimâ' (Adli, G 45/6)

Karamanlı Nizâmî (ö. 1469-1473 yılları arası) ise adaletin tarihsel süreklilik ve kalıcılık bakımından üstlendiği işlevi merkeze alarak hükümdara seslenir. Bu bağlamda Sâ'm ve Siyâvûş gibi İran mitolojisinin kadim hükümdarlarını örnek gösteren şair, bu şahsiyetlerden geriye yalnızca adlarının kaldığını belirtir ve yöneticinin de tarihsel hafızada aynı şekilde yer edinebilmesi için adaletle hareket etmesi gerektiğini telkin eder.

Husrevâ adunı cehd it ki ola dâd ile yâd
Ki bir ad kaldı hemân Sâ'm u Siyâvûşdan uş (Karamanlı Nizâmî, G. 50/ 5)

Çâkerî ise aşağıdaki beytinde bireyleri geçici dünyalık imkânların gurur ve kibir tuzağına düşmemeleri hususunda uyarıda bulunur ve asıl kalıcılığın fânî sebeplerle değil, adaletle kazanılan iyi bir şöhret (nîk-nâm) sayesinde sağlanabileceğini vurgular.

Esbâb-ı dünyevî seni magrûr kılmasun
'Adl-ile kim kalan kişinün nîk-nâmıdur (Çâkerî, G 38/3)

Şair, sevgiliye hitap ettiği beytinde ise güzelliğin geçici bir nitelik taşıdığını hatırlatır ve insanın ardında kalıcı izler bırakabilmesinin ancak adaletle mümkün olacağını ifade eder.

Devr-i hüsnün geçmedin ‘adl eyle ey sâhib-cemâl
Kim cihânda her kişinün söylenen âsâridur (Çâkerî, G 39/2)

Çâkerî, bir başka beytinde yine sevgiliye, güzelliğin sağladığı hükümlanlık konumuna rağmen adaletle hareket etmesi gerektiğini hatırlatır. Bu hususta sevgili, güzelliğiyle Mısır’da iktidar sahibi olan Hz. Yûsuf’a benzetilerek hem estetik mükemmellik hem de otorite bakımından yüceltilir. Ancak bu yüceltme, mutlak bir hayranlık ifadesiyle sınırlı kalmaz, beyitte aynı zamanda dikkat çekici bir uyarı yer alır. Zîrâ “devrân-ı hüsn” yani güzellik devri tabiatı gereği geçicidir. Bu nedenle şair, sevgilinin güzellik ve cazibeden kaynaklanan kudret hissine kapılarak zulme yönelmemesi; aksine bu geçici kudreti adaletle anlamlı ve kalıcı kılması gerektiğine işaret eder.

Mısır-ı hüsnün Yûsuf’ısın ‘adl kıl
Şâh-ı hûbân geçmedin devrân-ı hüsn (Çâkerî, G 89/3)

2.10. Adaletsizlikten Şikâyet

Her ne kadar bütün dinî ve ahlâkî sistemler ile örf, âdet ve gelenekler adalet ilkesini yüceltmiş olsa da dünyada gerçek anlamda sürekli ve mutlak bir adalet ile eşitliğin sağlandığını ileri sürmek oldukça güçtür. Toplumun bir kesimi refah, bolluk ve mutluluk içinde yaşarken; diğer kesimi yoksulluk, sefalet ve çaresizlikle başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Sosyal yapıda gözlemlenen bu tür adaletsizlikler, şairlerin dizelerine de güçlü bir biçimde yankı bulmuştur. Özellikle gül-bülbül motifi etrafında şekillenen beyitlerde, nimetlerin layık olmayanlara ulaşması; asıl hak sahiplerinin ise cefaya mahkûm edilmesi, zamanın bozulduğu, düzenin şaştığı ve adaletin sarsıldığı düşüncesiyle eleştirel bir bakışla işlenmiştir.

Billâhi ey bahâr nice adldir bu ki
Bülbül hep ağlamakla geçer gonca hep güler (Necâtî Bey, G 154/3)

Karga şekker kemüre yûriye tûtî muhtâc
Bülbüle cevır ü güle hâr zihî devr zihî (Şeyhî, G 188/6)

Cem Sultan (ö. 1495) ise kardeşi II. Bâyezid’e hitaben kaleme aldığı beyitlerinde, adaletin şahsî çıkar ya da keyfî tasarrufla sınırlandırılmayacak evrensel bir değer olması gerektiğini açık bir şekilde dile getirir. Şair, hükümdar olan kardeşinin cömertliğini toplumun geneli için bir kurtuluş vesilesi olarak takdim eder ve bu ihsan sayesinde insanların gül gibi neşeli, huzurlu bir hayat sürdüğünü belirtir. Ancak kendisinin bu kerem dairesinin

dışında bırakıldığını, gonca misali içten içe kan yutarak derin bir ıstırap çektiğini ve haksız yere zindana mahkûm edildiğini ifade eder. Cem Sultan, söz konusu beyitlerde bir yandan kardeşlik hukukuna dayalı kişisel kırgınlığını dile getirirken, öte yandan adaletin yalnızca belirli bir zümreye yönelik bir ayrıcalık değil, herkes için geçerli ve kapsayıcı bir hak ve sorumluluk sistemi olması gerektiğini güçlü bir şekilde vurgular.

Keremün cümle giriftârı halâs eyler iken
Ne revâdur bana lâıyk göre zindânı kerem (Cem Sultan, K 7/56)

Hâr-ı gamdan niçe bir gonca gibi kan yudayın
Dem-i lutfunla gülerken gül-i handan-ı kerem (Cem Sultan, K 7/58)

Keremün hil'atıla fahr ider-iken dü-cihân
Ben revâ mı ki kalam arada uryân-ı kerem (Cem Sultan, K 7/59)

Şairler, kimi zaman da adaletin tamamen işlemez hâle geldiğini ve bunun toplumun her kesiminde derin bir üzüntü yarattığını belirtmişlerdir. Örneğin Hakîkî, dönemin yönetici zümresini (şeh) ve zahiren dindar görünen kimseleri (küteh) eleştirerek adaletin yozlaştığını ve halkın gerçek adaletle ulaşma ümidini yitirdiğini ifade eder. “Taç” ve “külâh” sembolleri, sırasıyla siyasi iktidar ile dinî otoriteyi temsil ederken; şair, her iki yapının da adalet üretme kudretini kaybettiğini eleştirel bir dille ortaya koyar. Hakîkî’nin kullandığı “ey vey” nidası ise zamanın bozulmuş düzeni karşısında duyduğu derin hayal kırıklığını ve zulüm ile riyâkârlığın egemen olduğu bir dünyaya yönelik sarsıcı bir feryadı yansıtır.

‘Adl isteme şehlerden müzd umma kütehlerden
Geç tâc u külehlerden ey vey nidelüm ey vey (Hakîkî, Ş 566/80)

Şair, bir başka beytinde ideal bir hükümdarın öncelikli görevinin “adalet kanadını açmak” olduğunu ifade eder. Hükümdarın adalet kanadını açması ise adaletin koruyucu ve kuşatıcı işlevini temsil eder. Ancak beyitte, bu kanadın açılmış olmasına rağmen adaletin gerçek anlamda tecelli etmediği vurgulanır. Yani Hakîkî, adaletin yalnızca sembolik düzeyde varlık göstermesini eleştirerek, onun fiilî ve etkin bir şekilde uygulanmadığını dile getirir. İkinci mısradaki geçen “merdüm-hor” ifadesi ise halkı küçümseyen, ezen ve hor gören kimseleri ifade eder. Beyitte bu kişiler, adaletin toplumsal alanda etkin biçimde hayata geçirilmesini engelleyen sosyo-politik unsurlar olarak konumlandırılmıştır.

Cenâh-ı ‘adli neşr idüp dahı şeh dâd olmaz mı
Bu merdüm-horlardan ya şikâyet ayruğ olmaz mı (Hakîkî, Ş 578/4)

Çalışmanın bütününde ortaya konulan değerlendirmeler, aşağıda sunulan tabloda sistematik bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Tablo, şair adlarının alfabetik sıralanması esasına göre düzenlenmiş olup her bir ana düşünce eksenine karşılık gelen tek bir beyit seçilerek yorumlanmıştır. “Metinsel bağlam” sütunu, ilgili beyitte adalet kavramının tarihî, toplumsal veya sembolik referans düzlemlerini ortaya koyarken; “Tema” sütunu ise her beyitte adalet değerinin hangi işlev, anlam boyutu veya ana düşünce etrafında kurgulandığını göstermektedir. Bu yöntem, adaletin yalnızca soyut bir kavram değil, aynı zamanda şairlerin zihninde ve dönemin edebî söyleminde somut temsiller ve işlevler kazanan bir değer olarak özet bir biçimde görünür kılınmasını sağlamaktadır. Ayrıca tablo, beyitlerin metinsel bağlamlarını ve tematik yönelimlerini yan yana getirerek adaletin poetik yapı içinde hangi anlam katmanları üzerinden inşa edildiğini daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Böylelikle, 15. yüzyıl divanlarında adaletin, ferdî duyarlılıklardan toplumsal tahayyüllere ve mecâzî tasvirlerle uzanan çok yönlü bir değer olarak nasıl kurgulandığı metodik bir şekilde izlenebilmektedir.

15. Yüzyıl Divanlarında Adalet		
Şair	Metinsel Bağlam	Tema
Adlî	Dünyada adaleti gözetmeyen âhirette pişman olacaktır.	Ahiret uyarısı
Adnî	Adalet, ok gibi keskin ve isabetli bir kudretle topluma sirayet eder.	Hızlı ve etkili müdahale
Ahmed-i Dâ'î	Adalet, gönül aynasını temizleyen bir değerdir.	Ruh safiyeti
Ahmed-i Dâ'î	Adalet siyasal iktidarın ilâhî destekle güçlenmesinin şartıdır.	Siyasal meşruiyet
Ahmed Paşa	Adalet zulüm karanlığını aydınlığa çevirir.	Aydınlatıcı güç
Ahmed Paşa	Toplumun üretim kapasitesinin gelişmesi ve zenginleşmesi ancak kapsayıcı bir adalet anlayışıyla mümkündür.	Toplumsal refah

Cemâlî	Adalet, insanı Sidretü'l-Müntehâ'ya yükselten fazilettir.	Mânevî yükseliş
Cem Sultan	Adalet evrensel bir haktır ve şahsî menfaatlere indirgenemez.	Kuşatıcı hak
Çâkerî	Adalet, dünyevî menfaatlere karşı kalıcı bir nâm sağlar.	Ebedî itibar
Çâkerî	Hükümdar adaletle ayakta kalır, aksi hâlde tahtını kaybeder.	İktidar güvencesi
Hakîkî	Adalet, zulmü yok edip gerçek bayram sevincini doğurur.	Huzurun kaynağı
Hakîkî	Adaletin işlemez hâle gelmesi, toplum için derin bir üzüntüdür.	Adalet yitimi
Hamdullah Hamdî	Hz. Peygamber'in adaleti, dünya düzeninin teminatıdır.	Peygamber örnekligi
Karamanlı Aynî	Âşıkların kalbinde sultan olan sevgili, adaletle hükmetmelidir.	Aşkta adalet
Karamanlı Nizâmî	Adaletin ahlâkî ve toplumsal boyutları, Hz. Ömer'in şahsında somutlaşarak insanlar için ideal bir yönetim modeline dönüşür.	Adalet timsali Hz. Ömer
Kasîmî	Adalet, gönlü mamûr ve huzurlu kılar.	Gönül imarı
Kasîmî	Güzellik, fânî, adalet ise ebedîdir.	Kalıcılık
Mihri Hatun	İlim ve adalet, dinî ve dünyevî düzenin temelidir.	Nizam dayanağı
Mesîhî	Adalet, güneş kadar açık ve	Görünür

	aydınlatıcı bir hakikattir.	gerçek
Mesîhî	Adalet, toplumu zulüm hastalığından koruyan bir şifa kaynağıdır.	Zulüm panzehiri
Necâtî Bey	Adalet, her bireyin tabii görevidir.	Ortak sorumluluk
Necâtî Bey	Adalet, hükümdara halkın hayır duasını kazandırır.	Dua vesilesi
Necâtî Bey	Adalet, tabiatın eksik bıraktığını tamamlayarak bolluk ve bereketin sürekliliğini sağlar.	İhsân kaynağı
Şeyhî	Bir anlık adalet, ibadet sevabına denktir.	İbadet değeri
Şeyhî	İdeal hükümdar, Nüşîrevân gibi adaletle hükmettiği ölçüde siyasal otoritesini meşrulaştırır ve yücelir.	Tarihî model
Tacî-Zâde Cafer Çelebi	Adalet, yeryüzünü güzelleştirip cennete benzer bir huzur diyarı inşa eder.	İdeal düzen
Uşşâkî	Adalet, hükümdarın kılıç ve kalem gücüyle göğe yükselir; zulüm ve fitne adaletle yerin dibine geçer.	Siyasal kudret
Üsküplü İshak Çelebi	Hükümdarın adaletiyle dünyada ferah ve sevinç sağlanır.	Ferah ve sürûr kaynağı

SONUÇ

15. yüzyıl divanlarında, özellikle kasîde nazım şekli içerisinde ele alınan adalet kavramı, çoğunlukla “adl, ‘âdil, dâd, ‘adâlet, ma‘delet, hak ve hakkâniyet” gibi semantik açıdan birbiriyle ilişkili terimlerle ifade edilmiştir. Bununla birlikte, kimi zaman “zulm” ve “cevr” gibi karşıt anlamlı kavramlar kullanılarak adalet fikri farklı bir anlam düzleminde de vurgulanmıştır. Divanlarında adalet değerine en yoğun şekilde yer veren şairlerin Şeyhî ve Ahmed Paşa olduğu,

buna karşılık Hamdullah Hamdî ile Adnî'nin bu değere daha sınırlı ölçüde temas ettikleri tespit edilmiştir.

İncelenen divan metinleri dikkate alındığında, adaletin dinî inanç sistemi, bireysel ahlâk, siyasal otorite ve toplumsal düzenin merkezinde yer alan çok yönlü bir değer olarak işlendiği görülmektedir. Metinlerde özellikle ilâhî yardımın kazanılması ve dinî düzenin hem bâtinî hem de zahirî boyutta tahakkuku açısından adaletin belirleyici bir rol üstlendiği inancı öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, adalet kutsal iradenin yeryüzündeki tezahürüyle doğrudan ilişkilendirilmiş bir ilke olarak kurgulanmıştır. Siyasal meşruiyetin temellendirilmesinde de adaletin merkezî bir konumda yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim şairler, adaletin özellikle bu yönünü vurgulamış; hükümdarın “zıllullâh” (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak kabul edilmesini, adaletle hükmetme yükümlülüğüne bağlamışlardır. Bu anlayışa göre adaletle temellendirilmeyen bir iktidar keyfi, geçici ve yıkıcı kabul edilirken adaletle desteklenen bir yönetim anlayışı meşru, kalıcı ve yapıcı olarak değerlendirilmiştir. Adaletin hüküm sürdüğü dönemler, barışın, birliğin ve dirliğin egemen olduğu “ideal zamanlar” olarak tasvir edilmiştir.

Adalet 15. yüzyıl divanlarında aynı zamanda dünyayı ideal bir güzelliğe ve uyuma ulaştıran, düzen kurucu ve dönüştürücü bir güç olarak da sunulmuştur. Bu dönemin şairleri, adaleti betimlerken genellikle doğadaki unsurlardan esinlenmiş ve adaleti, bahar gibi diriltici, güneş gibi aydınlatıcı, rüzgâr gibi serinletici ve yağmur gibi rahmet taşıyan bir değer olarak tasvir etmişlerdir.

Mezkûr divanlarda ayrıca geçmişte adaletiyle ün kazanmış yöneticiler, idealize edilerek dönemin hükümdarlarına örnek model olarak sunulmuştur. Bu durum adaleti, hem geçmişin ahlâkî mirası hem de geleceğe dair bir yönetim ideali olarak konumlandırmıştır.

Diğer taraftan divan şiirinin merkezî temalarından biri olan aşk bağlamında da adaletin önemli bir işlev gördüğü dikkat çekmektedir. Âşık ile sevgili arasındaki ilişkide adalet, aşkın sahiçiliğini ve geçerliliğini belirleyen asli bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Sevgilinin zulmüyle harap olan bir gönlün, onun adaleti sayesinde yeniden imar edilmesi, âşıklar için en temel beklenti olarak gösterilmiştir.

Şairler, tabiatı gereği geçici olan hükümlanlık ve fizikî güzellik gibi değerlere mutlak bir anlam yüklemenin yanıltıcılığına da dikkat çekmiş ve bireyi tarihsel ve toplumsal hafızada yaşatan asıl unsurun, adalete dayalı eylemler ile bu doğrultuda bıraktığı anlamlı eserler olduğunu ifade etmişlerdir.

Adalet, sadece bir fazilet olmanın ötesinde, eksikliği derinden hissedilen toplumsal ve bireysel bir gereklilik olarak da ele alınmıştır. Adaletin yokluğu, toplumsal yozlaşma, liyakat erozyonu ve ahlâkî çözülme gibi sorunlarla ilişkilendirilmiş; hak edenin dışlandığı, layık olmayanların ise yüceltildiği bir düzen, zamanın bozulmuşluğunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, 15. yüzyıl divanlarında adalet, toplumsal barışın tesisi, siyasal istikrarın sürdürülmesi ve bireysel faziletin inşası gibi hususlarla birlikte ele alınmış; bu doğrultuda yüceltilen adalet anlayışı, Osmanlı kültür dünyasının kuşaklar boyunca sürdürülen değerler sisteminin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Şeyhî'den Ahmed Paşa'ya, Necâtî Bey'den Adlî'ye kadar pek çok 15. yüzyıl divan şairi, beyitlerinde adaleti kimi zaman mecazlarla kimi zaman dualarla ya da doğrudan nasihatlerle işlerken dönemin siyasal ve toplumsal ihtiyaçlarını da yansıtan bir edebî zemin inşa etmişlerdir. Bu yönüyle divan şiirinin yalnızca estetik bir ifade alanı olmadığı, aynı zamanda değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir sözlü ve yazılı miras niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede değer eğitimi süreçlerinde klasik şiirin özlü ve anlam yüklü beyitlerinden yararlanmak, geleneksel anlatım yöntemlerine kıyasla daha etkili sonuçlar doğurabilir. Divan şiiri içeriklerinin eğitim programlarına dâhil edilmesi ise öğrencilerin estetik algısı ve değer bilinci arasında bütüncül bir bağ kurmaya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşid Rahmeti (Haz.) (2008). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ARSLAN, Mehmet (2018). “Mihrî Hâtun Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 26.07.2024).
- AYNUR, Hatice (1999). *15. YY. Şairi Çâkerî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- BAYRAM, Yavuz (2015). “Değerler Eğitiminde Unutulmuş Bir Değer: Divan Şiiri ve Kültürü”, *Değerler ve Eğitimi-II Sempozyum Bildiri Kitabı*, (Ed. Recep Kaymakcan vd.), İstanbul: Ertem Basım, ss. 439-474.
- BAYRAM, Yavuz (2018). “Adlî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- BİLTEKİN, Halit (2018). “Şeyhî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- BOZ, Erdoğan (2017). “Hakîkî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- Cevizci, AHMET (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1988). “Adalet”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, s.s. 341-343.
- ÇINAR, Bekir (2001). “Dîvân Şiirinde Adâlet”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 10, s.s. 295-332.
- DERDİYOK, İ. Çetin (1988). *Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- ERSOYLU, Halil (1981). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- ERÜNSAL, İsmail E. (2018). “Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı” <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- FICHTER, Joseph H. (2019). *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÜNGÖR, Erol, (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜRİZ, Adnan (2004). “Adalet Kavramı Üzerine”, *HFSA 9. Kitap, (Muğla Üniversitesi “Felsefe Günleri” (9-12 Ekim 2003) “Adalet” Sempozyumu Bildirileri)*, İstanbul Barosu Yayınları, s.s. 19-33.
- HAYAL, Züleyha (2022) *Ahmed Paşa Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Çeviri-Sözlük)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2010). “Modern Eğitimde Yeni Bir Pradigma: Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, s.s. 4-10.
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> (ET: 5.07.2025).
- İPEKTEN, Haluk (2022). “Karamanlı Nizâmî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- KAHRAMANOĞLU, Recep (2010). “Türk Kültür Tarihinde ve Türkiye’de Değerler Eğitimi”, *Karakter ve Değerler Eğitimi*, (Ed. Bayram Özer), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, s.s. 95-117.
- KEKLİK, Murat (2014). *Üsküplü İshak Çelebi Divanı (Metin-Çeviri-Açıklamalı-Dizin)*, Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.
- KOÇİN, Abdulhakim (2006). “Devlet Yönetiminde Adaletin Yeri ve Klasik Türk Şiirine Yansıması”, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı 171, s.s. 15-30.
- Kubbealtı Lugatı, <https://lugatim.com/> (ET:1.08.2025)
- KUFACI, Osman, *Adni Divanı ve Adni Divanında Benzetmeler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KUT, Günay (2008). “Divan Edebiyatında ‘Adl ve Adalet’ Üzerine Klişeler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.s. 191-204.

- MARSHALL, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MERMER, Ahmet (2020), “Karamanlı Aynî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- MİNE, Mengi (2020). “Mesîhî Dîvânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- OKUMUŞ, Ejder (2010). “Toplum ve Ahlak Eğitimi”, *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Cilt 6, Sayı 18, s.s. 28-32.
- OSTA, Hicret (2020). *15. yy. Candaroğulları Sahası Şairlerinden Uşşâkî ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ÖZMEN, Mehmet (2017). *Ahmed-i Dâ’î Divanı I-II (Metin-Gramer-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Zehra (2013). “Züleyha”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, TDV Yayınları, s.s. 552-553.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, “Hamdullah Hamdî Divanı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (ET: 24.07.2024).
- ÖZYÜREK, Dursun (2018). *İsfendiyaroğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divân Şîri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Yay. Haz. Abdullah Uçman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TDK Güncel Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (ET: 27.04.2024).
- TEKİN, Talât (Haz.) (2014). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2009). “*Sidretü’l-Müntahâ*”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, TDV Yayınları, s.s. 151-152.
- ULUSOY, Kadir (2021). *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- YILMAZ, Ozan (2015). *Necâtî Bey Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.